

קונטרס

קדושת קארץ ישוראל

ראש לכל הקדושות

מאת הרב חיים פרידמן

ענימוד מקצועי
והדרת קודש

מורדכי טשינגל • טל: 054-8425527

קדושת ארץ ישראל

ראש כל הקדושות

פתח דבר עמוד א

פרק א: החילוק בין ההנהגה למעשה בענין ארץ ישראל, לבין קדושת ארץ ישראל ... עמוד ב

פרק ב: התורה התחילה בנתינת חיזוק לארץ ישראל - משום שהיא תכלית כל התורה. עמוד ג

פרק ג: פסוקי התורה שבהם מבואר שתכלית כל התורה והמצוות - היא בשביל שנוכה לארץ ישראל. עמוד ד

פרק ד: דברי הוזה"ק שתכלית כל המצוות, כדי לזכות לארץ ישראל - משום שהיא הגוף של העוה"ב, ומי שזוכה בגוף ממילא זוכה אח"כ בנשמה. עמוד ה

פרק ה: קדושת ארץ ישראל שניה לקדושת השכינה, והיא מעל כל הקדושות, כולל קדושת התורה והמצוות. עמוד ו

פרק ו: ביאורים בשני מקורות שצריכים ביאור. עמוד טז

פתח דבר

אשר על כן, המצב שקרה כאן לצערינו, שאלו שאינם חרדים לדבר ה' תפסו את השלטון על ארץ ישראל, מצריך תשומת לב לשני כיוונים, מחד צריך להזהר לא להיגרר אחרי מי שאינו חרד לדבר ה', וכן, צריך להזהר שלא לעבור שום עבירה ח"ו למען כיבוש ארץ ישראל. אלא להקפיד לעשות הכל ככל הכתוב בספר התורה הזה, ובדברי חז"ל והפוסקים.

ומאידך, צריך זהירות שלא לשכח מאיתנו ומבנינו ומבני בנינו, ומכל עם ישראל - את החשובה שבידיעות התורה: דחינו מעלתה האמיתית והעליונה של ארץ ישראל.

ובשביל מטרה זו - נתחבר קונטרס זה בעזה"י.

נפתח את הקונטרס במאמר שכתב נאמנם של גדולי ישראל בדורו, הסופר ר' משה שינפלד זצ"ל ("דגלנו" - עמ' 535 תש"ז): "ליהדות החרדית קרה אסון רעיוני גדול, בינה ובין ארץ ישראל ניצבה הציונות [החילונית]. בשני קצות המחנה הגיבו באופן שונה והסיקו מסקנות מנוגדות ששתיהן סכנתן מרובה. חלק אחד של היהדות החרדית אינו מבחין, בידעין ובלא יודעין, בין אהבת ציון ואהבת הציונות [בגירסא של אלו שאינם חרדים לדבר ה'], ומדרכה של אהבה שהיא מקלקלת את השורה של בהירות רעיונית, כושר הבחנה ושמירה על התחומים. מאידך גיסא גרמה ההתנגדות המוצדקת לציונות, אדישות והעדר התלהבות לגבי ציון במקצת ממערכות היהדות החרדית". עכ"ל.

פרק א

החילוק בין ההנהגה למעשה בענין ארץ ישראל, לבין קדושת ארץ ישראל.

יש שני חלקים בענין ארץ ישראל:

א. חלק ההלכות המעשיות איך להתנהג בעניני ארץ ישראל - בזה אין לארץ ישראל מעמד מעל לשאר המצוות, שהרי ארץ ישראל לא דוחה שום איסור. [חוץ ממה שאמרו (גיטין ח, ב; 33א קמ"א 3, פ) לענין שבות בשבת. עיי"ש. ומה שאמרו (כסופות קי, ב) לעולם ידור אדם באר"י ואפילו בעיר ברובה עכו"ם. - ועיין בפרק ו' אות א].

ב. חלק הקדושה של ארץ ישראל - בזה ארץ ישראל עולה למעלה ראש, וקדושת ארץ ישראל למעלה מכל הקדושות, כולל קדושת כל התורה והמצוות. וזהו משום שארץ ישראל היא הגוף של העולם הבא.

ולעתיד לבא זה יתבטא בפועל, שהעולם הבא (ע"ה השכינה)

יירד וישכון בתוך ארץ ישראל הגשמית. וכמו שכתב הגר"א בפירושו לשיר השירים (ה, ג) וז"ל: "...ובזה מתורץ מה שהקשו כל הקדמונים מה שלא נאמר

בתורה שכר עולם הבא, כי עיקר עולם הבא הוא להשיב הנשמה למקורה לדבק בשכינה, ובודאי יותר טוב מזה כשהשכינה דבוקה למטה [א.ה. כלומר, בעולם הזה בארץ ישראל. עיי"ש בכל הענין] כאשר היתה כוונת הבריה כידוע, ושכר זה כתוב כמה פעמים בתורה עד אין מספר, 'ושכנתי בתוכם', '[והתהלכתי בתוכם] ולא תגעל נפשי [אתכם]'. עכ"ל.

כלומר, שמש"כ בפרשת בחוקותי (ויקרא כו, יג) "והתהלכתי בתוכם", ודרשו חז"ל "אמייל עמכם בגן עדן" (עיין פירש"י). הכוונה שאמייל איתכם בארץ ישראל שתיהפך לגן עדן. [וכמו שכל הפרשה מדברת על הטובות שיהיו בארץ ישראל. - עיין תורת כהנים שם. ונתתי גשמיכם בעתם.. שיהיה שבע בארץ ישראל..]. ואומר הגר"א שבפסוק הזה שמדבר על השראת השכינה בארץ ישראל הגשמית - כאן כתוב שכר העולם הבא באופן הטוב ביותר.

פרק ב

התורה התחילה בנתינת חיזוק לארץ ישראל - משום שהיא תכלית כל התורה.

וביאר רבי ירוחם ממיר (דעת תורה שם, חלק א' עמ' ג') "כי היא (ארץ ישראל) התכלית, ארץ ישראל היא תכליתו של המקום ב"ה. עיקר כל הבריאה, והיא תכלית כל התורה". וכ"כ במהדורא ב' (שם עמ' ד') .. "ורבי יצחק מבאר לנו שהסוגיא של כל התורה בולה היא ארץ ישראל. הנשמה של כל התורה בולה היא כיבוש הארץ, וז"א לעשות מקום להשראת השכינה, וכמו שהכתוב אומר מכון לשבתך פעלת ה'. ... זהו שאומרים לנו חז"ל, שתכלית זאת של כל התורה בולה - ארץ ישראל". עכ"ל. וכן כתב בדעת תורה, (בראשית, חיי שרה, עמ' קנ"ט).

וכן כתב בספרו "דעת חכמה ומוסר" (חלק ב' עמוד ר"ו-ר"ז): .. הרי רואים שענין ארץ ישראל נוטל חלק בראש בתורה הקדושה... וכל המשא ומתן שבתורה אודות ארץ ישראל, שסוד הארץ הוא הסוד של שלימות הכי גדולה... ותורה אינה עוד אלא הכנה לארץ ישראל...". עכ"ל

כדבריו כתב ג"כ החסיד יעב"ץ - בסידורו "בית יעקב", בברכת

התורה מתחילה בפסוק: בְּרֹאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ. ופירש"י ממדרש תנחומא ישן: אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם (שמות יב ז), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים (תהלים קיח ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו. עכ"ל.

וקשה, שהרי קושית ר' יצחק היתה דמאחר שבריאית העולם הוא אמצעי והתכלית זה שיוכלו לקים בו המצוות, וא"כ היה צריך להתחיל במצוה הראשונה שנצטוו ישראל והיא "החודש הזה לכם", שהרי המצוות הם התכלית, וא"כ מה תירצו דהוא כדי שישאל יוכלו לכבוש את הארץ, סו"ס התכלית הוא המצוות, והיה צריך לפתוח מהחודש הזה לכם שהיא מצוה הראשונה שנצטוו ישראל.

אבל נחלת הארץ קדמה בבחינת התכלית... כי נחלת הארץ היא תנאי בקבלת אלוהותו ית' לפי שנקרא אלהי הארץ, ולזה כל עיקר יציאת מצרים היתה למען יירשו הארץ ויקבלוהו לאלהים בשלם שבפנים...". עכ"ל.

[כלומר, שתכלית כל מה שמוזכר בברכת נודה לך, שזה יציאת מצרים, ברית, ותורה - הוא הכניסה לארץ, כי ארץ ישראל היא הצינור שדרכו זוכים להשראת השכינה, והרי תכלית הכל הוא לזכות להשראת השכינה - השראת אלקותו יתברך, ולכן הזכיר את ארץ ישראל בתחילה].

נודה לך בר"ה שהנחלת [לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ועל שהוצאתנו ה"א מארץ מצרים.. ועל בריתך שחתמת בבשרינו, ועל תורתך שלימדנו]. "לכאורה אין הסדר מכוון, שהרי כיבוש הארץ מאוחר אפילו לנתינת התורה, והיה לו להזכירו בסוף.

[כלומר, שהרי סדר הדברים היה כך: א. ברית מילה לאברהם אבינו. ב. יציאת מצרים. ג. מתן תורה. ד. כניסה לארץ.]

ובברכת "נודה לך" לקחו את הכניסה לארץ שהיה בסוף, ושמו אותו בתחילה].

פרק ג

פסוקי התורה שבהם מבואר: שתכלית כל התורה והמצוות - היא בשביל שנוכה לארץ ישראל.

למדנו בדברי החסיד יעב"ץ וצ"ל, והגה"צ ר' ירוחם ממיר וצ"ל, שכל התורה היא כהכנה למען שנוכה לארץ ישראל - שהיא השלימות הכי גדולה, והיא תכלית כל התורה וכל הבריאה.

ד. שְׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם וְעֲדֹתָיו וְחֻקֵּי אֲשֶׁר צִוָּה: וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטוֹב כְּעֵינֵי ה' לְמַעַן יִיטֵב לָךְ וּבָאֵת וִירְשֶׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם: (דברים ו יח).

פרשת עקב

והנה מקור דבריהם - כתוב הרבה פעמים בספר דברים:

ה. כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחְיִין וִירְבִּיתֶם וּבָאֵתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם: (דברים ח ט).

ו. לְמַעַן תִּאֲרִיכוּ יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם לָתֵת לָהֶם וּלְיֹרְעֵם אֶרֶץ זָבֹת חֶלֶב וְדָבָשׁ:

ו. וְשָׁמַרְתֶּם אֶת כָּל הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם לְמַעַן תַּחְזְקוּ וּבָאֵתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: (דברים יא ט).

ז. וְהָיָה אִם שָׁמַע תִּשְׁמְעוּ אֶל מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה אֲתֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעֲבֹדוֹ בְּכָל לִבְבְּכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם... לְמַעַן יִרְבוּ יָמֵיכֶם וְיָמֵי בְנֵיכֶם עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁפַּע ה' לְאַבְרָהָם:

א. וְעָתָה יִשְׂרָאֵל שָׁמַע אֶל הַחֻקִּים וְאֶל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְלַמֵּד אֲתֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחְיִין וּבָאֵתֶם וִירְשֶׁתֶם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם: (דברים ד ט).

ב. וְשָׁמַרְתָּ אֶת חֻקֵּי וְאֶת מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אֲנֹכִי מִצְוֶה הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטֵב לָךְ וּלְבְנֶיךָ אַחֲרָיִךְ וּלְמַעַן תִּאֲרִיד יָמִים עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ כָּל הַיָּמִים: (דברים ד ט).

ג. בְּכָל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲתֶם תֵּלְכוּ לְמַעַן תַּחְיִין וְיִטֵּב לָכֶם וְהֵאָרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשֹׁנוּ: (דברים ה כט).

ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב
לְתַת לָהֶם: (ותירגם אונקלוס: כי - ארי,
והיינו שתשמע בקול ה' משום שעי"ז תקבל
חיים לשבת על האדמה, שזה התכלית).
(דברים ל כ).

פרשת האזינו

יג. וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים שִׁימוּ לְבַבְכֶּם לְכָל
הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אֶנֶכִּי מַעֲד בְּכֶם הַיּוֹם
אֲשֶׁר תִּצְווּ אֶת בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת
כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת:

(מו) כִּי לֹא דָבָר רַק הוּא מִכֶּם כִּי הוּא
חַיִּיכֶם וּבְדָבָר הַזֶּה תִּתְּאוּרִיכוּ יָמִים עַל
הָאָדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן
שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ: (וגם כאן תירגם אונקלוס "כי"
נתינת טעם). (דברים לג מו).

והנה כשכתוב "למען", הוא בא
ללמד שהוא תכלית ועיקר
המצוה (צ"ח לו"ח, תרכ"ה). וא"כ מזה
שבפסוקים אלו התורה דיברה על
שמירת כל המצוות, ועל כולם היא
כתבה למען באתם וירשתם הארץ,
למדנו, שתכלית ועיקר כל המצוות
כולם הוא בכדי שנחל את אר"י.

וכן פירש המלבי"ם (הוצא בספר "לקוטי צהר
לקוטי" - צהסכמת צעל ה"צצט סופר" ועוד
רבים): "ו'ל': ושמרתם את כל המצוה.
מצד שני טעמים, ראשית למען ובאתם
וירשתם את הארץ.. וגם אחר שתבואו אל
הארץ, צריכים אתם לשמור כל המצוה,

לְתַת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל הָאָרֶץ: (דברים
יג, יג-כא).

פרשת שופטים

ח. צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תַּחֲיֶה וִירֶשֶׁת
אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ:
(דברים טז כ).

פרשת כי תצא

ט. לִנְכַרִי תִשְׁיֹף וּלְאֶחִידָךְ לֹא תִשְׁיֹף לְמַעַן
יְבָרְכֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מִשְׁלַח יָדְךָ
עַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:
(דברים כג כא)

י. אָבֹן שְׁלָמָה וְצֶדֶק יִהְיֶה לָּךְ אִיפֹה
שְׁלָמָה וְצֶדֶק יִהְיֶה לָּךְ לְמַעַן יֵאָרִיכוּ
יָמֶיךָ עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ
(דברים כה טו).

פרשת כי תבא

יא. וְכַתַּבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה
הַזֹּאת בְּעֶבְרֶיךָ לְמַעַן אֲשֶׁר תִּבְאֵ אֶל
הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ אֶרֶץ זָבַת
חֶלֶב וְדִבְשׁ כֹּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אַבְרָהָם
לָךְ (דברים כז ג).

פרשת נצבים

יב. לְאַהֲבָה אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְשִׁמְעַת בְּקוֹלֵךְ
וּלְדַבְּקָה בּוֹ כִּי הוּא חַיִּיד וְאֶרֶץ
יָמִיד לְשִׁבֹּת עַל הָאָדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע

למען תאריכון ימים וכו' (התורה והמלוכה להמלצר"ס). עכ"ל.

כלומר, שהטעם לשמירת כל התורה והמצוות, הוא בכדי שנוכה לארץ ישראל.

וכן רואים במסכת קידושין (ל"ג, ב) "עשה מצוה זו (תפילין) שבשבילה תיכנס לארץ". ע"כ. ומשמע שתכלית מצות תפילין - כדי שתיכנס לארץ ישראל.

ועוד שם (משנה קידושין ל"ג, ב) כל העושה מצוה אחת, מטיבין לו, ומאריכין לו ימיו, ונוחל את הארץ. וכל שאינו עושה מצוה אחת, אין מטיבין לו, ואין מאריכין לו ימיו, ואינו נוחל את הארץ. ע"כ.

ומשמע שתכלית מעשי המצוות מסתיים בכך שנוחל את הארץ, ותכלית הרוע מביטול המצוות מסתיים בכך שאינו נוחל את הארץ.

פרק ד

דברי הזוה"ק שתכלית כל המצוות, כדי לזכות לארץ ישראל - משום שהיא הגוף של העוה"ב, ומי שזוכה בגוף ממילא זוכה אח"כ בנשמה.

וביאר הדבר, שהנה, ארץ ישראל והעוה"ב - שניהם נקראים "ארץ ישראל", זו "ארץ ישראל התחתונה", וזו "ארץ ישראל העליונה" (זו"ק מקץ, ח-קכג, ח). ו"ארץ ישראל התחתונה היא ממש גופה של ארץ ישראל העליונה" (רמ"ד וואלי, ויקרא, קע"ז), וא"כ מי שמחזיק בגוף (א"י), ממילא מחזיק בנשמה (עוה"ב). וזהו שאומר הזוה"ק "שכל מי שזוכה בארץ הקדושה הו", יש לו חלק לעולם הבא",

ולכן כתב הרמב"ן בשם האבן עזרא (האבן עזרא הוא צרפת ושלח, לגיט. - והביאו הרמב"ן לעיל שם פסוק יח). "כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל, ומי שיש לו בה חלק, חשוב הוא בחלק העולם הבא".

ולכן חז"ל דיברו כ"כ הרבה על הקשר בין ארץ ישראל לעולם הבא, ושכל מי שמתקשר בארץ ישראל בחייו - זוכה לעולם הבא.

וכמו שאמרו (זו"ק אחרי - ג-עב, ז): וְכָל מֵאֵן דְּזָכִי לְאַתְקִשְׁרָא בְּחַיָּיו בְּהָא

אמרו חז"ל בזהר הקדוש פרשת וישלח (ח"א, דף קעז עמוד ז): וּבְגִין כִּךְ יִהְיֶה לֹון אֲוִרֵיתָא דְקִשּׁוּמִּי. לְמִזְכֵּי בְּהַ וְלְמִנְדַּע אֲרַחוּי דְקִדְשָׁא בְּרִיד הוּא - בְּגִין דִּי־רִתּוֹן אֲרַעָא קְדִישָׁא. דְּכָל מֵאֵן דְּזָכִי בְּהָא אֲרַעָא קְדִישָׁא, אִית לֵיה חוֹלְקָא לְעָלְמָא דְאַתִּי. בְּמָה דְאַתְ אָמַר, (ישעיה ס) וְעַמּוּךְ בָּלָם צְדִיקִים לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ. ע"כ.

[תרגום ללשה"ק: וְלִכֵּן נָתַן לָהֶם תּוֹרַת אָמֶת, לְזִכּוֹת בְּהַ וְלְדַעַת דְּרָבִי הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא - בְּדִי שִׁירְשׁוֹ אֶרֶץ הַקְדוּשָׁה, שְׁכָל מִי שְׁזֹכֶה בְּאֶרֶץ הַקְדוּשָׁה הוּא, יֵשׁ לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (שם) וְעַמּוּךְ בָּלָם צְדִיקִים לְעוֹלָם יִרְשׁוּ אֶרֶץ]. ע"כ.

כלומר שאילולי הצורך בארץ ישראל ועולם הבא - הקב"ה לא היה נותן לעם ישראל את התורה, ולמה ה' נתן לנו את התורה והמצוות? - כדי שעל ידי נזכה לארץ הקדושה, ועל ידי שאנו זוכים בארץ הקדושה - יש לנו חלק לעולם הבא.

עיי"ש צד"ק וצמחודת דוד. שלא יגלו עוד ממנה).
וצריך ביאור איך למדו מזה לעולם הבא.

ולחנ"ל הוא מבואר, שבמש"כ לעולם
ירשו את ארץ ישראל - כלול
בוה ג"כ שירשו את ארץ ישראל
העליונה שהוא העוה"ב.

וכן לאידך גיסא, במש"א חז"ל בתוספתא
(סנהדרין, יג, א) מרגלים אין להם חלק
לעוה"ב, דכתיב וכל מנאצי לא יראוה.
ע"כ. והנה פשט הכתוב "לא יראוה" הולך
על ארץ ישראל, וצ"ב איך למדו מזה
שאין להם חלק לעוה"ב.

ולחנ"ל הוא מבואר, שבמש"כ כל
מנאצי לא יראוה את ארץ
ישראל - כלול בוה ג"כ שלא יראו את
ארץ ישראל העליונה שהוא העוה"ב.

ומפני שהזיקו לארץ ישראל התחתונה
שהיא הגוף - איבדו חלקם
לעולם הבא שהיא הנשמה. רחמנא ליצילן.

ארעא קדישא, וְכִי לְאַתְקַשְׁרָא לְבַתְר
בְּאַרְעָא קְדִישָׁא עֲלָאָה. [תרגום: וְכִל מִי
שְׂזוּכָה לְהַקְשִׁיר בְּחַיֵּי בְּאַרְץ הַקְדוּשָׁה הַזֶּה,
זוֹכָה לְהַקְשִׁיר אַחֵר בְּדֵי לְאַרְץ הַקְדוּשָׁה
הָעֲלִיּוֹנָה].

ובספרי (ספרינו ל, מג) "כל הדר בארץ
ישראל.. הרי הוא בן
העוה"ב". ובמדרש משלי פ"ז "וודר
בתוכה (צחקן ישראל) זוכה לעוה"ב".
ובמסכת כתובות (ק"ה, א) אפילו שפחה
כנענית שבארץ ישראל מובטח לה שהיא
בת העוה"ב.. כל המהלך ד"א בארץ
ישראל, מובטח לו שהוא בן העוה"ב.

ועפי"ז מבוארת המשנה (סנהדרין ה, ב): כל
ישראל יש להם חלק לעולם
הבא, שנאמר: ועמד כולם צדיקים לעולם
ירשו ארץ. ע"כ.

והנה פשט הכתוב "ירשו ארץ" הולך
על ארץ ישראל, כמו שרואים
בכל המפרשים בפסוק בישעיה (ס, כ). כ.

פרק ה

קדושת ארץ ישראל שניה לקדושת השכינה, והיא מעל כל הקדושות, כולל קדושת התורה והמצוות.

עלה בדינו, שיש ג' מדריגות.

א. כל התורה והמצוות.

ב. מעליהם - ארץ ישראל שהיא הגוף של העולם הבא. - והיא תכלית התורה ומצוות.

ג. מעליה - ארץ ישראל העליונה שהיא העולם הבא [והיא השכינה]. - והיא תכלית בנין וכיבוש ארץ ישראל.

וַיֹּדְעוּ שֶׁכָּתוּב בְּפִרְשֵׁת שֵׁלַח (בַּמִּדְבָּר יד, ז)
וַיֹּאמְרוּ אֶל כָּל עַדְת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל
לֵאמֹר הָאָרֶץ אֲשֶׁר עָבְרָנוּ בָּהּ לְתוֹר אֶתָּה
טוֹבָה הָאָרֶץ מְאֹד מְאֹד. וְהַלְשׁוֹן "מְאֹד
מְאֹד" בֹּא לֹמֵר, שׁוּה פִּסְגַּת הַטּוֹב, וְלֹא
יִכּוּל לְהִיּוֹת יוֹתֵר מִזֶּה, וְאִין דְּבַר אַחֵר
שֶׁהוּא יוֹתֵר טוֹב מִזֶּה, וְכַמְש"כ בְּפִירוּשׁ
(הַכֹּרֶךְ) לֵאבֹן עֲזֹרָא (שְׁמוֹת ח ז וַיִּבְנֵי וַיִּסְּרָל פָּרוּ
וַיִּשְׁרְטוּ וַיִּרְבּוּ וַיִּשְׁלַמּוּ בְּמִאֵד מְאֹד. וּמִלֵּת בְּמִאֵד
מֵאֵד שְׁלֵא הֵיוּ יִכּוּלִין לְהִיּוֹת יוֹתֵר. עכ"ל

ונביא כמה מגדולי הדורות שאמרו בפירוש יסוד הנ"ל.

✱. המהר"ל מפראג - הנהגה של פסח, ב"כמה מעלות טובות עלינו" .. "ונתן לנו את התורה, והכניסנו

לארץ ישראל", ובפשטות היינו יכולים לפרש שמדר המעלות הוא לפי סדר נתינתם, כלומר שמכיון שבתחילה ה' נתן את התורה ואח"כ את ארץ ישראל, לכן בעל ההגדה סידר את ארץ ישראל אחר מתן תורה.

אמנם בפירוש המהר"ל רואים סיבה אחרת, וזה לשונו (נצירות ה' פרק ט'): כמה מעלות טובות. וקראם מעלות טובות, כי כל אחת ואחת מעלה נוספת, עד שהגיעו אל תכלית המדריגה האחרונה, היא ובנה לנו את בית הבחירה לכפר כל עוונותינו. וכולם הם ט"ו מעלות. והם נגד ט"ו שיר המעלות בספר תהלים, והירח שהוא שעולה חמשה עשר ימים עד תכלית מלאה... ואלו ט"ו מעלות נחלקים לג' חלקים.. וחמשה מעלות אחרונות הוא תכלית החיבור והדבוק בו יתברך לגמרי.

וממשיך המהר"ל ומבאר (סוף הפרק)
והראשונה מן החמשה נתינת
שבת מצווה אלהית, והיא הברית בין
הקב"ה ובין ישראל בה יתדבקו בהקב"ה,
ואח"כ שקרובם לפני ה' סיני וזה בעצמו
גם להם דיבור בו ית', ועי"ז פסק זוהמת

והנה פירש הגר"א (אדרת אליהו): אשריך ישראל מי כמוך. בהעברת הירדן שזכו בה לכנוס לארץ ישראל, כמו שנאמר (מלאכי ג יב) ואשרו אתכם כל הגוים כי תהיו אתם ארץ חפץ אמר ה'. ור"ל ארץ חפץ. שחפץ בה השי"ת. ושבחה מבואר בכל התורה.. וכל תשוקתו של משה היה לכנוס בה... עכ"ל.

וקשה וכי זה סיכום תכלית האושר של עם סגולה בחיר ה', שזכו לכנוס לארץ ישראל?! ולאחר כל הנ"ל הוא מבואר, שאכן זה תכלית האושר, כי הזכיה בארץ ישראל היא האמצעי התכליתי לקבל את כל הטוב האלקי.

וכן כמה שכתב הגר"א וכל תשוקתו של משה היה לכנוס בה. קשה, וכי לא היתה למשה ג"כ תשוקה למצות ת"ת ותפילין וכו'? ולהנ"ל מבואר, שגם התשוקה לת"ת ותפילין כלולה בתשוקה ליכנס ארץ ישראל, כי תכלית הת"ת ותפילין הוא בשביל שעל ידם תתיישב ותיבנה ארץ ישראל.

ג. הגאון בעל האור שמח - (צ"הסור" חרפ"ג, גליון ג') הו"ד בספר "שבטי נחלתך" להג"ר רפאל מנחם שלנגר שליט"א, לאחר עמ' 390, ובעוד ספרים: "הנה מאז הכיר האחד אברהם אבינו את בוראו, היה קושר כל תקותו והבטחתו בהנחילו את ארץ הקדושה לבניו, ואחריו יצחק.. וכן יעקב.. וכל פסגת תקותם

נחש שבא על חוה כדאיתא בגמרא (ע"ז כג, ב). ויותר מזה שנתן התורה הוא דיבוק יותר, ויותר מזה שהכניסם לארץ ישראל, כי הארץ הזאת לחלקו של השי"ת, וכמו שאמרו 'כל הדר בחו"ל כאילו אין לו אלוה' (כתובות קי, ב) וזהו הדיבוק יותר. ויותר שבנה להם בית הבחירה והשי"ת שוכן אתם לגמרי, והבן הדברים האלו. עכ"ל. [ועיין עוד בגבורות ה' למהר"ל, תחילת פרק ע"א].

ורואים שארץ ישראל היא הדבקות הכי עליונה להקב"ה, ואפילו יותר מן התורה, וזהו משום שהיא הגוף של העולם הבא. [חוץ מבית המקדש, שהיא מעל מעלת ארץ ישראל והיא תכלית הט"ו מעלות, ובאמת ארץ ישראל ובית המקדש שניהם ענין אחד, והם גם כן כמו גוף (אין ישרא) וגשמה (צ"ה המקדש)].

ב. הגאון מוילנא - הנה משה רבינו רבן של ישראל לאחר כל מה שברך את עם ישראל - סכם את תכלית מעלת עם ישראל, ואמר: (דברים לג, כט) **אֲשֶׁרִידָּךְ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹדָּךְ עִם גֹּשֶׁעַ בִּיהוּהָ מִגֵּן עֶזְרָךְ וְאֲשֶׁר חָרַב גְּאוֹתֶךָ וַיִּכְחָשׁוּ אֲיָבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל כָּמוֹתֵימוֹ תִּדְרֹךְ.**

ופירש"י: אשריך ישראל. לאחר שפרט להם הברכות אמר להם מה לי לפרוט לכם, כלל דבר, הכל שלכם. ע"כ. ורואים שבפסוק זה טמון תכלית מעלת עם ישראל.

היתה כי בניהם ישבו בארץ המוריה.

ומיום מתן תורתנו הקדושה לא פסקה הנבואה מלצוות על ישוב הארץ, ואין לך פרשה שבתורה שלא נזכרת בה ארץ ישראל, ואף במצוות של חובת הגוף נאמר: "כי יביאך" - "כי תבואו" - עשה מצוה זו (תפילין) שבשכילה תיכנס לארץ (קידושין לז, 3; ועין צבורות ה, 6) ואף במצוות מושכלות וגוהגות בכל מקום ובכל זמן, כמו כיבוד אב ואם, נאמר: "למען יאריכון ימך על האדמה וגו' (שמות כז, 3).

והקפיד השי"ת על כבוד הארץ יותר מעל כבודו כביכול, עד שבעשיית העגל אחרי שובם מחל להם השי"ת, וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו (שמות לז, 17), ועל הוציאם דיבת הארץ וימאסו בארץ חמדה נשבע ה' ולא ינחם, וכמו שנאמר (צמדצד, 17, 23) אל תעלו כי אין ה' בקרבכם". עכ"ל.

הרי מדבריו: "וכל פסגת תקותם היתה כי בניהם ישבו בארץ המוריה". - רואים שארץ ישראל היא פסגת השאיפות, כי היא הגוף של העולם הבא.

ד. בעל "צרור המור" - הגאון רבי אברהם ב"ר יעקב סבע (אבי חמיו של בעל השולחן ערוך רבי יוסף קארו זצ"ל).

וזה לשונו בספרו צרור המור פרשת ממות: "וכבר נשבע השם להם (למרגלים) שלא יראו את הארץ אשר נשבע

לאברהם ליצחק וליעקב כי לא מלאו אחרי ה', כלומר כי קדושת השם היא הראשונה. ואחריה קדושת הארץ. וזהו כי לא מלאו אחרי [א.ה. כלומר, שלא הכירו שקדושת ארץ ישראל היא הקדושה הבאה מיד "אחרי ה'" - אחרי קדושת השם]. אבל יהושע וכלב מלאו אחר ה' והכירו קדושת הארץ שהיא קדושה שנייה לקדושת השם. עכ"ל.

[א.ה.] ביאור דבריו: הקדושה הראשונה - היא קדושת השם, כלומר קדושת השכינה (עין רמ"ד וואלי, יהושע, עמוד נג: - על הפסוק "ומה תעשה לשמך הגדול" שזו השכינה).

והקדושה השניה לקדושת השכינה - היא קדושת ארץ ישראל, כי ארץ ישראל היא הגוף של השכינה, וכמו שכתב רמ"ד וואלי בפרשת ויצא (צראשית כח יג): וְהָיָה ה' נָצִב עָלָיו וַיֹּאמֶר אֲנִי ה' אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֲבִיךָ וְאֱלֹהֵי יִצְחָק הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ לְךָ אֶתְנָנָה וְלִזְרַעְךָ.

וכתב רמ"ד וואלי זיע"א (צראשית, ח"ג, עמוד תכ"ו): ... והנה ההבטחה הראשונה היותר עיקרית היא לתת לו ולזרעו הארץ הנבחרת דאיהי גופא דשכינתא ממש. עכ"ל. - וכן כתב עוד עשרות פעמים בחיבוריו.

ובצרור המור (פרשת צלק - על הפסוק מה עובי אהלך יעקב משכנותיך ישראֵל): "ולפי שעכשיו בשרם בביאת הארץ

לו הגר"ח שמואלביץ זצ"ל בהסכמה לספרו על מסכת קידושין: "ידידי הרה"ג מוה"ר דוד קוויאט שליט"א, ר"מ בישיבת מיד בברוקלין, מלפנים מחשובי תלמידי ישיבתנו הק' ישיבת מיר":

וזה לשונו (דברים כו, ה): "ובהגדה אומרים אילו נתן לנו את התורה ולא הכניסנו לארץ ישראל דיינו, וחזינו דמעלת ארץ ישראל גדולה מאד, שחשב זה לבסוף לאחר מתן תורה". עכ"ל. [עיין לעיל אות א' בשם המהר"ל].

ז. ונסיים את הפרק בדברי חז"ל במדרש תנחומא (פרשת מסעי סימן ו): "'וְלִמְדֵנוּ רַבֵּנוּ, עַד שֶׁלֹּא נִכְנסוּ יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, כִּיצַד הָיוּ מְבָרְכִין עַל הַמְּזוּז, כִּד שֶׁנּוּ רַבּוֹתֵינוּ, עַד שֶׁלֹּא נִכְנסוּ יִשְׂרָאֵל לָאָרֶץ, לֹא הָיוּ מְבָרְכִין אֶלָּא בְּרִכָּה אַחַת, הֵזֶן אֶת הַכֹּל. מִשְׁנַכְנְסוּ לָאָרֶץ, הַתְּקִינוּ שֶׁהָיוּ מְבָרְכִים, עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמְּזוּז. מִשְׁחַרְבָּה יְרוּשָׁלַיִם, הוֹסִיפוּ בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם. וּמִשְׁנַכְנְרוּ הַרוּגֵי בֵּיתָה, הוֹסִיפוּ הַטּוֹב וְהַמְּטִיב - הַטּוֹב, שֶׁלֹּא הִסְרִיחוּ. וְהַמְּטִיב, שֶׁנִּתְּנוּ לְקַבֵּרָה.

ואין לך חביב מקלן יותר מברכת על הארץ ועל המזוז. שפך אמרו חכמינו זכרונם לברכה, כל מי שלא הזכיר בברכת המזוז, על הארץ ועל המזוז, ארץ חמדה, ברית ותורה, חיים ומזון, לא יצא ידי חובתו. אמר הקדוש ברוך הוא, חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל. למה, שאני הוא שתתתי אותה. וכן הוא

ובבנין בהמ"ק. ובלעם ובלק כוונתם היתה לקללם בענין שלא יבואו לארץ ישראל. וזה רמז באמרו ואגרשנו מן הארץ הידועה. וראה שברכם בביאת הארץ ובמקדש. נצמער צער גדול ויספוק את כפיו. מה שלא עשה בשאר ברכות".

ורואים שביאת הארץ - היא הגדולה שבכל הברכות, שבוה נצמער בלק יותר מכל הברכות.

ה. בעל "אשד הנחלים" על המדרש רבה - הג"ר אברהם שיק זצ"ל - (אחי אביו שלהג"ר אליהו שיקאב"ד לידא, מחבר הפירוש הידוע "עין אליהו" על אגדות הש"ס. - שהזכירו בהערצה בחיבורו כמה פעמים, כגון ביומא כ. ועיין במש"כ כבוד דודי הרה"ג המפורסם כש"תמו"ה אברהם שיק ג"י בביאורו על המדרש וכו'):

בראשית רבה (נח, יג): וַיֵּט שִׁכְמוֹ לְסִבָּל, עָלָה שָׁל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. ופירש הג"ר אברהם שיק זצ"ל בספרו "אשד הנחלים" על המדרש, וז"ל: עולה של ארץ ישראל שהיא מקום הקודש, וזה היה כל מגמתו וחפצו. עכ"ל.

ו. בעל ה"סוכת דוד" - הגאון רבי דוד קוויאט זצ"ל, תלמיד הגר"ח שמואלביץ זצ"ל -

וכן כתב בספר "סוכת דוד" על התורה (להגאון רבי דוד קוויאט זצ"ל. - אשר כתב

אוֹתָהּ (דברים יא, יב), וְיִשְׂרָאֵל חֲבִיבִין עָלַי, שְׁנַאֲמַר: כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וְגו' (ס"ז, ט). אָמַר הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא, אֲנִי אֲכַנִּים בְּנֵי שָׁהֶם חֲבִיבִין עָלַי, לְאַרְצָן שֶׁהִיא חֲבִיבָה עָלַי. מִנֵּין, מִמָּה שֶׁקָּרָאוּ בְּעֵנִין כִּי אַתֶּם בָּאִים אֶל הָאָרֶץ בְּנֵעֵן. עכ"ל.

מבואר שהברכה שהכי חביבה מתוך כל הברכות שבברכת המזון - היא ברכת "על הארץ ועל המזון", ועתה יש לשאול למה היא הכי חביבה, האם משום שהזכר בה תורה, או ברית מילה? על זה עונה המדרש מיד אח"כ, שהסיבה הוא משום "אמר הקדוש ברוך הוא חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל", וכן המדרש ממשיך להאריך מיד אח"כ בשבחה של הארץ, ומבואר שהסיבה שבברכת "על הארץ" חביבה מן הכל הוא משום מעלת ארץ ישראל שהיא עולה על הכל, והיא מידה טובה גם יותר מן התורה.

אָמַר, בַּיּוֹם הַהוּא נִשְׁאֲתִי יָדִי לָהֶם לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם אֶל אֶרֶץ אֲשֶׁר תִּתְּנִי לָהֶם וְגו' (יחזקאל כ, ח).

את מוצא בשהרג יהושע המלכים, אָמַר רַבִּי יֵנְאִי הִכְהֵן, שְׁשִׁים וּשְׁנַיִם מְלָכִים הָיוּ, שְׁלֹשִׁים וְאַחַד בִּירִיחוֹ, וּשְׁלֹשִׁים וְאַחַד בַּיָּמִי סִיסְרָא, בְּשֶׁהִלָּךְ [סיסרא] לְהִלָּחֵם בְּיִשְׂרָאֵל, נִהְרְגוּ אִף הֵם [המלכים] עִמּוֹ. לָמָּה, שֶׁהָיוּ מִתְּאוּיִם לְשִׁתּוֹת מִיַּם מֵאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.. אָמְרוּ לְסִיסְרָא, אֵין אָנוּ מִבְּקָשִׁים מִמֶּךָ בָּלוֹם, אֱלָא נָבּוֹא עִמָּךְ בְּחֻנָּם, שְׁאֲנִי מִתְּאוּיִם לְמִלְאוֹת בְּרַסְנֵי מִן מִיַּם שֶׁל אוֹתָהּ הָאָרֶץ, שְׁנַאֲמַר: בָּאוּ מְלָכִים נִלְחָמוּ וְגו' [אִזְ נִלְחָמוּ מְלָכִי כְּנָעַן בְּתַעֲנֹךְ עַל מִי מִגְדּוֹ בְּצַע בְּסָף לֹא לָקְחוּ] (שופטים ה, יט). לְהוֹדִיעַךְ, שְׁאִין חֲבִיב בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל.

אמר לוֹ הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִשְׁה, הָאָרֶץ הִזְאֵת חֲבִיבָה עָלַי, שְׁנַאֲמַר: אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דוֹרֵשׁ

פרק ו

ביאורים בשני מקורות טעריכים ביאור.

כולם" - שת"ת בונה את השכינה וגופה ארץ ישראל כנגד מה שכל המצוות בונות את אר"י. [זהו המעם ג"כ שאין מצות ישוב ארץ ישראל דוחה שום איסור, מכיון שארץ ישראל נבנית על ידי זכות התורה והמצוות, לכן צריך שארץ ישראל תיבנה על טהרת הקודש, ומתוך כל שמירת המצוות. ועיין בסימן א'] ואמנם נשאר מה שמוכח מכל המקורות הנ"ל, שקדושת ארץ ישראל היא מעל לקדושת התורה וכל המצוות^(ה).

א. שאלה: שנינו במשנה (מסכת פאה פרק ה' משנה ה'): "ותלמוד תורה כנגד כולם", וקשה שהרי קדושת ארץ ישראל יותר מקדושת תלמוד תורה.

תשובה: כוונת המשנה, שמהבחינה המעשית, קיום תלמוד תורה היא המצוה הכי גדולה, שהנה ביארנו בפ"א שתכלית כל התורה והמצוות - היא לבנות את ארץ ישראל שהיא גוף השכינה והעולם הבא (ומי שזכה לזכה זכא^(ה)). וכאן אומרת המשנה "ותלמוד תורה כנגד

הערות

התכלית? להיפוך הוא, תכלית חכמה תשובה ומע"מ, אבל היראה והדביקות הוא התכלית, אבל אי אפשר להשיג המעלות האלו בלי תורה וכו'. עכ"ל.

ואמנם הגר"י לוינשטיין לא ירד לפרט את כל עניני התכלית, ושיש עוד תכלית שהיא מעל התשובה ומע"מ, והיא ארץ ישראל. [ועיין "אור יחזקאל" (ח"ה, מכתב 3, מכתב 5): "זאת באמת צריך להיות תשוקת וחפץ כל מי שיש לו חלק ונחלה בתורת משה וישראל, כי הארץ הקדושה היא נקודת ליבנו

[א] מן הענין להביא כאן מה שכתב הגה"צ רבי יחזקאל לוינשטיין זצ"ל, בספרו "אור יחזקאל" (ח"ה, מכתב 3, מכתב 5): "הנה לא נמצא ידידי בשום ספר מהספרים הידועים, שאמר כי התכלית של הכל הוא לימוד התורה, רק "תלמוד גדול", אבל כי לא הוא שיהי' זאת התכלית של הבריה... ולא מצאתי בכל התורה שיהי' העיקר והתכלית של הנבא לימוד התורה... מי הוא אשר לא מודה כי מצות תלמוד שקולה כנגד כולם, וכי בשביל שהיא שקולה מאד הנה הוא

בשכר" המצוות, אמנם ארץ ישראל - היא התכלית.

וכך ביאר בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סימן קצ"ג): "כי עיקר שכר התורה הוא נתינת הארץ, וכדרכיב ויתן להם נחלת גוים ועמל לאמים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו". עכ"ל.

ובפירוש רמ"ד וואלי (דברים, ביאור משנה פורס, עמוד קל"ג): "והש"י נתנה [את ארץ ישראל] לישראל, לקיים את טובתה על ידי עבודתם". עכ"ל.

ונדייק בלשונו שלא אמר בסתם, שהקב"ה נתנה לישראל בעבור יקיימו מצוות, אלא הדגיש שהתכלית הסופית היא "לקיים את טובתה", והאמצעי הוא "על ידי עבודתם" דהיינו ע"י קיום המצוות.

ב. שאלה: הלא כתוב (תהלים קה, מד) וַיִּתֵּן לָהֶם אֶרְצוֹת גּוֹיִם.. **בעבור** יִשְׁמְרוּ חֻקָּיו. דמשמע שתכלית ארץ ישראל - הוא התורה ומצוות, ובכל הפסוקים שהבאנו לעיל בספר דברים, ובזהר הקדוש הנ"ל מבואר להיפוך, שתכלית התורה ומצוות - היא ארץ ישראל.

תשובה: אמרו במסכת קידושין (ז, מ): "וכשם שדינו [של תלמוד תורה] קודם למעשה, כך שכרו קודם למעשה, שנאמר: ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו. עכ"ל. מבואר ש"בעבור" אינו "למען" - אלא "בשכר", כאדם שאומר לחבירו: טול שכרך "בעבור" עבודתך. וכך אומר הכתוב שנתנת הארץ הוא "בעבור -

הערות

לוינשטיין זצ"ל, שמה שאמרו "ותלמוד תורה כנגד כולם", הכוונה שתלמוד תורה הוא האמצעי שפועל הכי חזק את התכלית, אך לא שתלמוד תורה הוא התכלית. ומה נקיש לעניינינו בענין היחס בין התורה וארץ ישראל, שהתורה הוא האמצעי שפועל הכי חזק את תכלית התכליות - ארץ ישראל.

באמת. עכ"ל. ובאור יחזקאל, (ח"ו, ירמיה ומוסר, עמוד פ"ג): "וכפי שחובתנו להתחבר עם הקב"ה בן מצווים להתקשר עם ארץ ישראל", ובעוד עשרות מקומות הוא מאריך בנשגבות של ערך ארץ ישראל, וחובת התקשרותנו אליה.

ומ"מ זכינו ללמוד מדברי הגר"י